

Boekbesprekingen

Dekker, R.

De wetenschappelijke match: Persoon-cultuur fit en loopbanen van vrouwelijke en mannelijke wetenschappers

Thela Thesis, Amsterdam 2000

---

door **Judith de Ruijter**

Vakgroep Sociologie

Erasmus Universiteit Rotterdam

Loopbanen van mannen en vrouwen verschillen: de loopbanen van vrouwen verlopen over het algemeen minder gunstig dan die van mannen, zowel wat betreft de objectieve als de subjectieve loopbaan. De objectieve loopbaan bestaat uit observeerbare loopbaanuitkomsten, zoals bijvoorbeeld het functieniveau. Vrouwen zijn ondervertegenwoordigd in de hogere functies in vrijwel alle regionen van de arbeidsmarkt. De subjectieve loopbaan heeft betrekking op de beleving van deze loopbaanuitkomsten door de werknemer, die zich bijvoorbeeld uit in arbeidstevredenheid. Ook de arbeidstevredenheid van vrouwen is over het algemeen lager dan die van mannen. Veelgebruikte verklaringen voor deze objectieve en subjectieve loopbaanverschillen zijn individuele en structurele verklaringen.

Wat betreft individuele verklaringen zijn, volgens Dekker, de menselijk kapitaal en de sociaal kapitaal verklaring van belang. Vrouwen beschikken over het algemeen over minder jaren ervaring en werken vaker in deeltijd dan mannen, waardoor zij minder vaak en minder snel hogerop komen. Verder beschikken zij over minder sociaal kapitaal dan mannen, wat ook hun vaak relatief 'slechtere' arbeidsmarktloopbaan verklaart. Bij sociaal kapitaal wordt bijvoorbeeld bedoeld op de toegang tot 'old boys' netwerken. Deze zijn van belang bij bijvoor-

beeld de socialisatie in de organisatie. Vrouwen hebben vaak minder toegang tot deze netwerken dan mannen.

De structurele verklaringen gaan over de invloed van organisatie- en/of arbeidsmarktkenmerken op de loopbanen van mannen en vrouwen. Voorbeelden zijn reorganisaties, de getalsverhouding man/vrouw in de organisatie, het bestaan van deelmarkten op de arbeidsmarkt en verschillen in het (kwalitatieve en kwantitatieve) arbeidsaanbod van mannen en vrouwen. Bijvoorbeeld: omdat vrouwen over het algemeen minder vaak dan mannen over de 'juiste' vaardigheden beschikken, komen zij over het algemeen ook minder vaak in deze hogere functies terecht. Of: omdat vrouwen in een organisatie in de (numerieke) minderheid zijn, en omdat voor de betere banen vaak wordt gekozen voor personen die op sociale kenmerken gelijk zijn aan de meerderheid van de medewerkers in een organisatie, komen zij in die betreffende organisatie minder vaak op de hogere posities. Wat betreft deze laatste verklaring moet worden opgemerkt dat deze invloed vaak verloopt via de beschikking over netwerken: deze is groter naarmate in een organisatie meer personen werken die gelijk zijn op basis van sociale kenmerken zoals sekse of leeftijd.

De individuele en structurele kenmerken hebben, volgens het model van Dekker, zowel een directe als indirecte invloed op loopbanen. De directe invloed verloopt via de persoon-cultuur fit. In deze persoon-cultuur fit ligt de toegevoegde waarde van Dekker bij de verklaring van loopbaanverschillen tussen mannen en vrouwen. De persoon-cultuur fit is de mate van overeenstemming tussen de persoonlijke waarden en kwaliteiten van de werknemer en de organisatiecultuur. Hierbij staat de veronder-

stelling centraal dat een betere persoon-cultuur fit leidt tot een 'betere' loopbaan, omdat zowel werknemer als organisatie streven naar een goede persoon-cultuur fit.

Verondersteld wordt dat de persoon-cultuur fit voor mannen over het algemeen beter is dan de fit voor vrouwen, vanwege het 'gendered' karakter van organisaties. Er wordt verondersteld dat organisaties open systemen zijn, die in een directe wisselwerking staan met hun omgeving. Culturele processen die een rol spelen in de maatschappij, spelen ook een rol in organisaties. Genderrelaties en genderdiscriminatie in de maatschappij dringen daardoor door in de organisatiecultuur (en praktijken) van arbeidsorganisaties.

Om het directe en indirecte belang van individuele en structurele factoren, via de persoon-cultuur fit, voor loopbanen van mannen en vrouwen te onderzoeken, richt het onderzoek zich op de verklaring van loopbanen van vrouwelijke en mannelijke wetenschappers van de Universiteit Utrecht. De faculteiten zijn de organisatie-eenheid.

Volgens Dekker biedt de universitaire wereld een interessante mogelijkheid voor het analyseren van het belang van de persoon-cultuur fit, vanwege het reeds eerder gebleken 'gendered' karakter van de organisatiecultuur. Dit 'gendered' karakter komt bijvoorbeeld tot uiting in de gangbare opvattingen over de combinatie van werk en zorgtaken in de universitaire wereld, de werksituatie, de gangbare (vaak onpersoonlijke) omgangsvormen en de criteria voor bevordering (bijvoorbeeld veel publiceren).

Om de onderzoeksvragen te beantwoorden, zijn gegevens verzameld onder werknemers en oud-werknemers van de Universiteit Utrecht. Voor het meten van de individuele variabelen en de organisatiecultuur is gebruikgemaakt van een schriftelijke vragenlijst, voor het meten van organisatiekenmerken zoals de ge-

talsverhouding en organisatiegrootte zijn gegevens uit het personeelsinformatiesysteem gebruikt. Wat bij de dataverzameling opvalt, is de mooie en uitgebreide wijze waarop organisatiecultuur is geoperationaliseerd. Uiteindelijk zijn vier cultuurdimensies meegenomen in de analyses: innovatief versus conservatief, persoonsgericht versus taakgericht, open versus gesloten en feminien versus masculien.

Voor het meten van de persoon-cultuur fit is gebruikgemaakt van een subjectieve maat, die is gebaseerd op een vergelijking tussen de cultuurvoorkeur van een persoon en de door dezelfde persoon ervaren organisatiecultuur. Bij de analyse van de verschillende oorzaken van de loopbaanverschillen tussen vrouwelijke en mannelijke wetenschappers wordt niet alleen gekeken naar de sekseverschillen in de doorstroom tussen mannen en vrouwen, bijvoorbeeld van de functie universitair docent naar universitair hoofddocent, maar ook naar de uitstroom. Hierbij wordt een onderscheid gemaakt naar uitstroom door 'push' en 'pull' factoren. Voorbeelden van push factoren zijn afloop van het contract, ontslag of opheffen van de functie. Voorbeelden van pull factoren zijn een aantrekkelijke of beter betalende baan elders.

Vrouwen blijken, naar verwachting, minder door te stromen van de functie UD naar UHD, en blijken eveneens meer dan mannen uit te stromen vanwege 'push' factoren. De kans op uitstroom vanwege 'pull' factoren verschilt niet tussen mannen en vrouwen, evenals de doorstroom van UHD naar hoogleraar. Ook wat betreft de subjectieve loopbaan, bijvoorbeeld arbeidstevredenheid, lijken vrouwen lager te scoren dan mannen. Verder blijken vrouwen over het algemeen een geringe persoon-cultuur fit te hebben dan mannen. Naast sekse zijn vooral de hoeveelheid menselijk kapitaal en de organisatiecultuur van belang bij

het verklaren van de persoon-cultuur fit.

De persoon-cultuur fit blijkt van belang te zijn bij het verklaren van de geringere doorstroom van vrouwen van UD naar UHD. Ook wordt gevonden dat de 'persoon-cultuur fit (gedeeltelijk) van belang is bij het verklaren van de uitstroom. Wanneer rekening wordt gehouden met persoon-cultuur fit, blijken vrouwen zelfs significant minder vaak dan mannen uit te stromen.

Dekker geeft een mooie beschrijving van loopbaanverschillen tussen vrouwelijke en mannelijke wetenschappers: zowel de objectieve als de subjectieve loopbanen van vrouwen in de universiteit verlopen minder voorspoedig dan de loopbanen van mannen. Hierbij blijkt, naast de directe invloed van individuele en structurele factoren, de persoon-cultuur fit van belang te zijn.

Een ander sterk punt van het onderzoek is dat de vanzelfsprekendheid van de 'gendered' waardering van vrouwen en mannen op de arbeidsmarkt aan de kaak wordt gesteld door de verschillen in de persoon-cultuur fit tussen mannen en vrouwen te onderzoeken. De arbeidsmarkt is voor een belangrijk deel gebaseerd op veelal masculiene waarden, waardoor de oorzaken van sekseongelijkheid op de arbeidsmarkt vaak niet direct observeerbaar zijn. De bevinding dat de 'fit' slechter is voor vrouwen en daarom van belang is bij het begrijpen van loopbaanverschillen tussen mannen en vrouwen, vormt echter een tastbaar bewijs van de invloed van 'gender concepten' op de arbeidsmarkt. Daarnaast laat het onderzoek zien dat niet alleen de 'match' tussen menselijk kapitaal en functievereisten van belang is bij de allocatie van personeel en de daarmee samenhangende arbeidsmarktuitskomsten, maar dat daarnaast de persoon-cultuur fit van belang is. Dit is een mooie (sociologische) aanvulling op (economische) 'matching' theorieën.

Het theoretisch model ter verklaring

van loopbaanverschillen en de toetsing ervan kunnen echter beter. In het theoretisch model ontbreekt bijvoorbeeld de onderlinge afhankelijkheid tussen individuele en structurele kenmerken, wat Dekker zelf ook opmerkt in hoofdstuk 7. Vaak is bijvoorbeeld het netwerk waarover individuen beschikken afhankelijk van de organisatiestructuur, waaronder de getalsverhouding man/vrouw. Daarnaast slaat het model van Dekker een (cruciale) stap over. De link van individuele en organisatiekenmerken naar de persoon-cultuur fit wordt direct gelegd. Hierbij wordt de stap van de invloed van individuele kenmerken (zoals sekse) op persoonlijke waarden, en het effect van organisatiekenmerken op organisatiecultuur overgeslagen. Verder is het inconsequent dat in het blok van organisatiekenmerken organisatiecultuur als een van de relevante factoren wordt meegenomen bij de verklaring van de persoon-cultuur fit, terwijl bij het blok individuele factoren de persoonlijke waarden geheel ontbreken.

Bij de toetsing van het model wordt steeds aangegeven dat een belangrijk vernieuwend aspect is dat zowel de directe als de indirecte invloed (via de persoon-cultuur fit) van individuele en organisatiekenmerken op loopbaanverschillen tussen vrouwelijke en mannelijke wetenschappers wordt achterhaald. Nergens in de empirische hoofdstukken (hoofdstuk 5 en 6) wordt echter een schatting gemaakt van dit indirecte effect, waardoor feitelijk niets kan worden gezegd over het relatieve belang van de indirecte invloed van deze factoren bij de verklaring van loopbaanverschillen tussen vrouwen en mannen in verhouding tot de directe invloed.

Ook zegt Dekker weinig of niets over zelfselectie, die plaatsvindt doordat alleen wordt gekeken naar personen die na het afstuderen zijn gaan werken bij de universiteit. Hoewel dit inherent is aan de dataverzameling, is het van be-

lang deze zelfselectie bij het trekken van conclusies in ieder geval in ogenschouw te nemen. De ondervertegenwoordiging van vrouwen in faculteiten is vaak al het gevolg van een geringe persoon-cultuur fit van vrouwelijke studenten en de wetenschappelijke organisatiecultuur.

Ten slotte is bij de operationalisering van bijvoorbeeld sociaal kapitaal geen rekening gehouden met de assumptie van organisaties als open systemen. Het feit dat de persoonlijke waarden van werknemers niet alleen af-

hankelijk zijn van het organisatienetwerk, maar ook van bijvoorbeeld de waarden en normen in het familie- en vriendschapsnetwerk wordt niet onderkend. Dus: hoewel wel wordt erkend dat de organisatiecultuur onderhevig is aan invloeden van de maatschappij als geheel, wordt in het model geen rekening gehouden met het feit dat ook werknemers aan gelijksoortige processen zijn blootgesteld.

■

L.G. Jansma en D. Hak (red.)
Maar nog is het einde niet: Chiliastische stromingen en bewegingen bij het aanbreken van een millennium
 Amsterdam: Amsterdam University Press 2000, 178 pp.

Door **L. Laeyendecker**

De komst van het jaar 2000 heeft behalve een immens aantal computerprogrammeurs ook de redacteuren van dit boek in beweging gebracht. Dat tijdstip leek hen namelijk 'een goede aanleiding om aandacht te vragen voor eindtijdverwachtingen en -bewegingen'. Vandaar waarschijnlijk ook de ondertitel. Toch wringt er iets. Want de komst van het jaar 2000 mag dan de aanleiding zijn geweest deze bundel samen te stellen, het feitelijk aanbreken ervan blijkt uiteindelijk weinig nieuws te hebben opgeleverd en heeft in ieder geval weinig of niets te zien gegeven van wat de redacteuren apocalyptische onrust noemen. Misschien hadden ze dat ook al voorzien – tenzij het boek in de eerste maanden van 2000 geschreven is – want wat voor interessante zaken er ook in de bundel worden aangesneden, met het jaar 2000 hebben die niet zoveel uit te staan. De ondertitel kon gehandhaafd blijven om-

dat in het boek het begrip millennium terecht en subtiel losgekoppeld wordt van jaartallen met drie nullen. Of daarmee de koper/lezer niet op het verkeerde been gezet wordt, blijft overigens een vraag.

Wat daar nu van zij: het boek is om een aantal redenen zeer lezenswaard. De eerste reden ligt in het feit dat een aantal centrale begrippen zoals *millennium*, *prémillennarisme*, *postmillenarisme*, *chiliasme*, *messianisme*, *apocalyptiek*, *eindtijdverwachting*, die over het algemeen nogal eens door elkaar gehaspeld worden, hier worden verduidelijkt en, wat meer is, 'historisch' gevuld. Dat is natuurlijk al vele malen eerder gebeurd, maar het kan, zoals de ervaring leert, geen kwaad om dat voor huidige sociologen – waarvan de overgrote meerderheid nauwelijks geïnteresseerd is in religieuze verschijnselen en er dientengevolge ook weinig van weet – nog eens uiteen te zetten. De cultureel antropologen hebben dat, als ik het goed zie, minder nodig.

De tweede reden ligt erin dat het thema breed wordt aangepakt in die zin, dat de bundel zich niet beperkt tot het westerse christendom, maar ook aandacht schenkt aan jodendom, islam, hindoeïsme en boeddhisme, terwijl ook de mormonen, de Jehova's getuigen en New Age aan bod komen. Dat geeft een

gevarieerdheid te zien die diepgravende studies over specifieke bewegingen en opvattingen of over bepaalde perioden in de geschiedenis onvermijdelijk missen. En derde reden is dat vrijwel alle bijdragen interessante informatie bieden en goed geschreven zijn.

Natuurlijk moest ook het eerste jaartal met drie nullen in onze jaartelling aan de orde komen. Daarover is de laatste jaren ook al het een en ander verschenen, maar de mediëviste Anneke Mulder heeft met een prettig aandoende nuchterheid een aantal relevante thema's in kort bestek bijeengebracht. Bijvoorbeeld, dat niet alleen de eenvoudigen maar ook geleerden er nauwelijks weet van hadden dat er sprake was van het jaar 1000. En voor degenen die wel met de zogenaamde tijdrekenkunde uit de voeten konden, bleek 1033 zwaarwegender te zijn. Ze zegt er ook bij waarom dat het geval is, hetgeen waarschijnlijk niet overbodig is. Het jaar duizend was voorts, zo lijkt het, juist niet verbonden met de gedachte aan een komende ondergang maar juist met kansen op vernieuwing, op een wedergeboorte.

Via een artikel over de wederdopers, een nogal 'geruchtmakende' chiliastische beweging uit de zestiende eeuw, dat een goed maar weinig nieuws biedend overzicht geeft, belanden we bij artikelen over jodendom, islam, hindoeïsme en boeddhisme. Van Bekkum neemt in zijn bijdrage over het jodendom 2500 jaar geschiedenis door. Ook Beck in zijn korte opstel over islamitische eindtijdotities schetst, uitgaande van de koran en 'niet-koranische informatie' in grote lijnen de werking van de Mahdi een rechtschapen eindtijdfiguur. Kranen-

borg bespreekt beknopt het hindoeïsme, maar richt zich daarbij toch vooral op een aantal eigentijdse hindoeïstische bewegingen, waaronder Hare Krishna. Diepgravender is het artikel over toekomst- en ondergangsvoorstellingen in het boeddhisme van de specialiste op dit gebied, Kloppenburg. Daarna volgen nog de mormonen, de Jehova's Getuigen en New Age.

Het blijft niet verborgen dat de stukken voornamelijk beschrijvend zijn en daar is op zich natuurlijk niets mis mee. Maar toch is het jammer dat er weinig aan sociologische analyse in zit, om van theorievorming maar niet te spreken. Wellicht begrijpelijk, want zes van de tien auteurs zijn geen sociale wetenschapper. Alleen Hak begint met een duidelijke, maar beperkte probleemstelling, namelijk in hoeverre Cohn's klassieke omschrijving van millenisme nog bijdraagt tot de analyse van eigentijdse millenistische bewegingen. Zijn onderzoek loopt uit op het voorstel de kenmerken die Cohn noemt, te zien als dimensies waarop gescoord kan worden: de mate van collectiviteit, aardsheid, imminentie, abruptheid, nieuwigheid en miraculositeit. Er moeten, aldus Hak, alleen nog instrumenten ontwikkeld worden om de 'waarde van de verschillende dimensies' te kunnen vaststellen. Dan kunnen ook verklaringsvragen aan de orde komen. Hij voorziet dan ook 'boeiend onderzoek op dit terrein' en een 'uitbreiding van de theorievorming'. Mij bekruipt bij zo'n positieve toekomstverwachting een lichte twijfel. Maar de tijd zal het leren.

■

Mucha, J., Kaesler, D., en Winclawski, W. (red.)

Mirrors en Windows: Essays in the History of Sociology

Nicholas Copernicus University Press, Torun 2001, 353 pp.

Te bestellen via ksiazki@cc.uni.torun.pl

door **Maarten Mentzel**

Leiden

Vaste onderzoeksgroepen van de International Sociological Association (ISA) komen gewoonlijk elke vier jaar tijdens een Wereld Congres bijeen. Tussentijds zijn er de eigen 'werk'conferenties. Zo gaat het ook met het Research Committee 8 van de ISA, dat de naam History of Sociology draagt. Zoals Dirk Kaesler, de huidige president van dit comité in het voorwoord van *Mirrors and Windows* schrijft, ligt het 'hart' zelfs bij dergelijke 'Interim Conferences'. In juni 2000 werd voor het eerst een werkconferentie in een Oost-Europees land gehouden, in het Poolse Torun, de geboorteplaats van Copernicus. De neerslag van deze conferentie is nu in een mooi boek voor alle geïnteresseerden beschikbaar.

Mirrors and Windows bestaat uit zes delen. In 27 essays komen sociologen, afkomstig uit twaalf Europese landen, de VS, Canada en Australië aan het woord. Om een indruk van de bundel te geven memoreer ik de voornaamste bijdragen.

Het eerste deel draagt de titel *History of Sociology: Aims and Limitations*.

Dirk Kaesler, verbonden aan de universiteit van Marburg en redacteur van de belangwekkende uitgave *Hauptwerke der Soziologie* (Kroner Verlag), behandelt 'Solidarity and sociology: is there still a place for "moral discourse" in sociology?'. Stef Adriaenssens (Brussel) gaat in zijn bijdrage na hoe de toekomst van de geschiedenis der sociologie er uit zou kunnen zien. Mike Keen (Bloomington Indiana) en Janusz Mucha (Torun)

schrijven hun essay naar aanleiding van de val van de Muur: 'History in the making: sociology and the transformation of Eastern and Central Europe'. De Weense Juliana Lutz behandelt ecologie en sociologie: 'Ecological thought and the history of sociology'.

Deel II bevat bijdragen over Max Weber en diens relatie met Heinrich Rickert (geschreven door Hans Bruun uit Denemarken), Karl Mannheim en Weber's erfenis (David Kettler, Ontario), Emile Durkheim (Barbara Miztal, uit Polen afkomstig en werkzaam in Brisbane) en verder een artikel over een Zweedse copyfee: Karl Gunnar Myrdal (1898-1987), geschreven door Sven Eliaeson (Stockholm).

Het derde deel heet *Contemporary Concerns, Traditional Inscriptions: The Chicago School of Sociology* en telt onder meer een artikel van Ivan Light (Los Angeles) over de Chicago School en de etnische economie.

Vervolgens is er een deel *Sociologists in Two Worlds*, een toepasselijke naam voor een categorie befaamde sociologen. De dochter van de Poolse emigrant Florian Znaniecki, Helena Znaniecki-Lopata (Chicago), is present met een artikel over haar vader. Christian Fleck en Dirk Raith (Graz) behandelen de – gedwongen – emigratie van een grote groep vermaarde wetenschapsbeoefenaars, onder wie sociologen als Marie Jahoda en Paul Lazarsfeld vanuit Oostenrijk – dikwijls was dat Wenen – naar de Verenigde Staten tijdens het Interbellum.

Belangrijk binnen het historisch-sociologische onderzoek is de categorie Biografieën. Ulf Himmelstrand (Stockholm, oud-voorzitter van de ISA) schrijft over 'Surviving intellectually in a totalitarian society. Three faces in Russian sociology'. Hij gaat in op Zdravomyslov, Yadov en Zaslavskaya. Uit Frankrijk is de bijdrage van Patricia Vannier (Toulouse). Zij behandelt de invloed van autobiografie-

ën van befaamde sociale wetenschappers als Georges Balandier, Raymond Boudon, Raymond Aron en Henri Lefevbre op de geschiedschrijving van de Franse sociologie. Kaesler is als enige met twee bijdragen aanwezig. In dit deel schrijft hij als Max Weber-kenner over de problemen die opdoemen wanneer je een biografie van zo'n gigant wil schrijven. Elisabeth Halas uit Lublin, Polen schrijft over Theodore Abel, aanvankelijk leerling van Znaniecki in Poznan en later een vermaard wetenschapssocioloog aan Columbia University in New York.

Het zesde en laatste deel bevat een viertal bijdragen over 'Archives on the history of sociology'. Jennifer Platt (Sussex) behandelt de noodzaak om per land een archief op te zetten en knoopt daaraan een impressie over de Britse situatie vast. Uit Duitsland, de VS en Polen zijn er bijdragen van Michael Hill (Universiteit van Nebraska), Talcott Parsons-kenner Uta Gerhardt (Heidelberg) en Wlodzi-

mierz Winclawski (Torun).

Naar mijn indruk hebben de redacteurs erg nuttig werk verricht om de voordrachten van deze conferentie te laten herzien. Het resultaat is een goed toegankelijk overzicht. Bij de conferentie waren toegewijde en gepassioneerde onderzoekers aan het woord! Ik kan dit zeggen, omdat ik zelf het voorrecht had de conferentie als deelnemer bij te wonen. Uit de eerste hand weet ik dat het tot een goed einde brengen van dit (vrijwillig geëntameerde), drie jaar lopende project geen sinecure is geweest. Onderzoekers uit de sociale wetenschappen, wijsbegeerte, geschiedenis of psychologie, die zich bezighouden met de oorsprong of de ontwikkelingsgang van de bestudering van (de) samenleving(en), zal dit boek goed van pas kunnen komen. Relevant is daarnaast het deel dat de problematiek van nationale sociologische archieven behandelt.

■

Swanborn, P.G.

Evaluëren

Boom, Meppel 1999

door Piet Verschuren

Sectie Methoden

Katholieke Universiteit Nijmegen

In een lijvig boekwerk schetst Swanborn het terrein van evaluatie van overheidsbeleid. In een eerste hoofdstuk geeft hij een omschrijving van de fenomenen evaluatie en evaluatieonderzoek en van verschillende hierbij te gebruiken kernbegrippen en soorten van variabelen zoals interventie, doel- en contextvariabelen. Daarna volgt een hoofdstuk over verschillende soorten evaluatie, daarbij nauwkeurig de verschillende fasen van de interventiecyclus volgend. In een volgend hoofdstuk wordt ingegaan op 'stakeholders' bij een evaluatieonderzoek,

hun diverse belangen en de wijze waarop zij doelstellingen trachten te beïnvloeden. Problemen met deze doelstellingen, te hanteren als toetssteen bij de evaluatie, vormen het volgende onderwerp van bespreking. Aan bod komen onder meer ontbrekende, vage en veranderende doelstellingen van interventies, en de wijze waarop de evaluator met deze problemen kan omgaan. Dit geheel wordt gevolgd door een behandeling van interventies, door de auteur vrijwel beperkt tot interventies gericht op gedragsbeïnvloeding. In dat kader schetst Swanborn een generiek gedragsmodel, alsook verschillende gedragstheorieën en beïnvloedingsstrategieën.

Dan volgt, verspreid over een drietal hoofdstukken, een behandeling van wat de auteur een planevaluatie noemt. In het eerste van deze drie hoofdstukken geeft de schrijver voorbeelden hoe kennis als resultaat van sociaal-wetenschap-

pelijke onderzoek uit verschillende disciplines kan worden gebruikt bij het maken van een plan voor het aanpakken van een beleidsprobleem. In het tweede hoofdstuk stelt hij de vergaring van kennis aan de orde door benadering van deskundigen met zogenoemde 'participatieve technieken'. In kort bestek passeren het 'focus group interview', 'concept mapping', 'delphi-onderzoek', 'workshops', 'scenariomethode', 'spelsimulatie' en 'goal attainment scaling', de revue. In het derde hoofdstuk, in de reeks van drie, worden diverse methoden voor optieselectie behandeld, waaronder multi-criteria analyse. Daarna behandelt Swanborn het fenomeen procesevaluatie, wat bij hem grotendeels neerkomt op periodieke peilingen, actie-onderzoek en een controle van de uitvoerders van een interventie.

De beschouwingen worden daarna voortgezet met het fenomeen productevaluatie, uitgesmeerd over maar liefst vier hoofdstukken. In het eerste hiervan worden uitvoerig de principes van statistische toetsing behandeld, gevolgd door een ruwe schets van het experimentele design als onderzoeksstrategie. In het tweede van deze vier hoofdstukken worden varianten van het experiment en het quasi-experiment behandeld, hier en daar in combinatie of vergelijking met het grootschalige survey als alternatieve onderzoeksstrategie. In het derde hoofdstuk gaat de auteur in op het probleem van generalisering, gevolgd door een slothoofdstuk over de bruikbaarheid van de resultaten van een productevaluatie.

Hoewel de titel een brede en algemene methodologische behandeling van het fenomeen evaluatieonderzoek suggereert, is het boek duidelijk toegespitst op het macroniveau van (beleid van) nationale overheden. Zaken op het micro- en mesoniveau, zoals het evalueren van strategisch management in organisaties, doorgevoerde organisatieveranderingen,

de introductie van zaken als een nieuw logistiek systeem en dergelijke, komen niet aan bod. Wat dat betreft had een titel als 'De evaluatie van overheidsbeleid' meer voor de hand gelegen. Maar dit had weer het probleem opgeroepen dat te weinig aandacht wordt besteed aan beleids- en bestuurskundige theorieën, en aan het probleem van het ontbreken van controlegroepen. Ook zou dan veel meer aandacht moeten zijn besteed aan procesevaluatie wat de belangrijkste mogelijkheid is om tot beleidsverbeteringen te komen. Verder zou in dat geval nog schrijnender naar voren komen dat de auteur zich impliciet en expliciet richt op de Amerikaanse situatie, een gevolg van het in hoofdzaak volgen van Amerikaanse auteurs op het gebied van evaluatieonderzoek. Ook de uitsluitende gerichtheid op interventies die gedragsveranderingen beogen, zou dan scherper als een onnodige eenzijdigheid naar voren komen.

Bedenkelijker dan de bovenstaande zijn de vele bezwaren die vanuit een evaluatiemethodologie en een didactische en redactionele vormgeving tegen dit boek in te brengen zijn. Een eerste bezwaar is dat de auteur in feite alle praktijkgericht onderzoek afficheert als evaluatieonderzoek. Dat wil zeggen, elk onderzoek dat ondersteuning geeft aan één van de fasen uit de interventiecyclus, wordt door hem behandeld als ware het een evaluatie. Dit is niet alleen ongebruikelijk, maar ook verwarrend. Zo noemt Swanborn een onderzoek ter ondersteuning van het ontwerpen van een interventie, doorgaans aangeduid als optie-generering, een planevaluatie. Het is niet duidelijk vanuit welke definitie van evaluatie, zijnde een waardeschatting van iets, Swanborn hier vertrekt. Als het al mogelijk is zo'n definitie te vinden, wat ik betwijfel, dan zal dit in ieder geval een heel andere zijn dan degene die hij impliciet gebruikt bij het fenomeen productevaluatie. Bij optie-se-

lectie, gebruikt men wèl het woord evaluatie, maar dit gebeurt steeds onder de expliciete vermelding dat het gaat om een ex ante evaluatie, hetgeen Swanborn achterwege laat. Methodisch staat ex ante evaluatie ver af van een (gangbare) ex post evaluatie. Kan bij dit laatste in principe het gangbare arsenaal van methoden en technieken van sociaal-wetenschappelijk onderzoek worden toegepast, dit kan niet bij het ex ante onderzoek, gericht als dit is op toestanden te bereiken in de toekomst. Het is geen overbodige luxe om vooral beginnende onderzoekers hiervan op te hoogte te brengen.

Een tweede, even vreemde als schadelijke, misvatting, is de vereenzelviging van planevaluatie met evaluatie voorafgaande aan de uitvoering, en procesevaluatie met evaluatie tijdens de uitvoering van een interventie. Een planevaluatie kan heel goed, en zelfs op zeer effectieve wijze, worden toegepast als de interventie al in uitvoering is. Pas bij de uitvoering kan blijken dat de gekozen doelen, de gekozen middelen, of de combinatie van beide, niet (of niet meer) haalbaar of adequaat zijn. Om analoge redenen kunnen een plan- en een procesevaluatie beide zinvol plaatsvinden nadat de interventie is uitgevoerd. Dit doet zich met name voor als bij een productevaluatie blijkt dat, geheel tegen de verwachtingen in, de interventiedoelen niet zijn gehaald. Redenen daarvan moeten dan alsnog worden gezocht in het interventieplan en of in het uitvoeringsproces.

De auteur raakt hierbij overigens zelf regelmatig in de war, wat begrijpelijk is gegeven zijn volstrekt onlogische invulling van de drie evaluatietypen. Zo lezen we op pagina 191 bovenaan dat de onderzoeker in een procesevaluatie de interventie 'op de voet volgt'. Kennelijk gaat Swanborn hier uit van evaluatie tijdens de uitvoering, doorgaans overigens aangeduid als 'monitoring'. Maar onder aan diezelfde pagina gaat het klaarlij-

klijk om een evaluatie die ex ante, dus vóór de interventie, wordt uitgevoerd. En op pagina 199 blijkt het plotseling om ex post evaluatie te gaan, dus nadat de interventie is uitgevoerd.

Voorts zijn er methodologische bezwaren in te brengen tegen de wijze waarop in de laatste vier hoofdstukken het fenomeen productevaluatie wordt behandeld. Zo worden het zuivere experiment en het kwantitatieve survey onvoldoende gescheiden behandeld: tabelanalyse, regressieanalyse en experimentele bewijsvoering wisselen elkaar geruisloos af. Daardoor krijgt met name de beginnende onderzoeker (waarop Swanborn lijkt te mikken) geen scherp beeld van de karakteristieken en van de diverse voor- en nadelen van beide onderzoeksstrategieën, ingezet als middel voor een effectmeting. Enkele andere bezwaren zijn: methodieken om experimentele groepen en controlegroepen aan elkaar gelijk te maken zoals randomisering en 'matching', worden gescheiden behandeld. Er wordt geen onderscheid gemaakt tussen diachronisch onderzoek met één herhaalde steekproef (paneldesign) en met wisselende steekproeven (trendstudie), wat juist vanuit de evaluatiemethodologie om verschillende redenen een saillant onderscheid is. Ook worden sommige zaken onvoldoende of in het geheel niet uitgelegd. Onvoldoende toegelicht is bijvoorbeeld het 'onderbroken regressiemodel' met diverse duistere passages. Verder worden in deze hoofdstukken regelmatig te pas en te onpas onnodig ingewikkelde zaken ter sprake gebracht, die niet of nauwelijks worden uitgelegd. Te noemen zijn: loglineaire regressieanalyse (p. 273), de LISREL-analyse en een onbegrijpelijk stukje over meetfouten en latente variabelen (p. 275), globaal-pakketinterventies (p. 275), 'reduced-form evaluation' en 'structural evaluation' (p. 277), uit-partialisieren (p. 277), en kruisreplicatie

(p. 280). Ook komt de lezer cryptische mededelingen tegen zoals '(..)' in dit eerder op "methodologie" dan op "technieken" gerichte boek (...) (p. 278); '(...)' maar in feite hangt het minimum af van de variantie (..) (p. 279) (variantie van wát) of '(...)' de causale interpretatie kan soms vergemakkelijkt worden door data uit te splitsen' (p. 279) (wélke data, uitsplitsen in wát, hoezo helpt dat interpretatie?).

Jammer voor een methodologisch werk over evaluatieonderzoek is ook het goedeels ontbreken van zaken als kwa-

litatieve vormen van evaluatie, formatieve evaluatie en 'goal free' evaluatie, terwijl anderzijds velen een uitvoerige behandeling van de statistische toetsingstheorie in een boek als dit graag zouden missen.

Dit geheel overziend moet worden gesteld dat het boek op vele onderdelen niet helder of ronduit verwarrend is voor beginnende onderzoekers, terwijl ervaren evaluatoren nogal eens wat tegen zullen komen wat hen bevreemdt. Kortom, dit boek is helaas geen aanrader.

■